

# OUDE KAARTEN IN UTRECHTSTE GEMEENTEHUIZEN\*

## Inleiding

Het is algemeen bekend dat in de gemeentehuizen van ons land vaak belangwekkende voorwerpen van kunst en cultuur, zoals schilderijen, gravures, zilveren pronkstukken enzovoort, zijn aan te treffen. In de loop der tijd zijn die er door aankoop, als geschenk of bruikleen terechtgekomen en in verschillende ver trekken, vaak in de raadszaal en de kamer van de bur gemeester, vervullen ze een decoratieve en represen tatieve functie. Een inventariserend en evaluerend onderzoek naar deze cultuurhistorisch waardevolle voorwerpen is wenselijk, vooral omdat men op het gemeentehuis zelf veelal de precieze betekenis en waarde ervan niet kent. Zo'n onderzoek is de laatste tijd dringender geworden nu veel oude raadhuisen hun functie als bestuurscentrum van de lokale overheid gaan verliezen enerzijds ten gevolge van de sa menvoeging van gemeenten en anderzijds ook door de noodzakelijk geworden verhuizingen naar nieuwe, grotere gemeentekantoren in verband met de groei van de bevolking. Ontwikkelingen die zich in de afge lopen jaren regelmatig voordeden en waaraan vanwege de geplande gemeentelijke herindeling voorlopig nog geen eind komt. Bij deze veranderingen dreigen de genoemde voorwerpen gemakkelijk uit het zicht te geraken.

Een inventarisatie die de gemeentehuizen in het gehele land omvat (op dit moment zijn het er nog ca. 740) is zeer tijdrovend en nauwelijks door één persoon te verrichten. Deelonderzoeken zijn beter uitvoerbaar. Dit verslag van de inventarisatie van oude kaarten in de gemeentehuizen van de provincie Utrecht moet als zodanig gezien worden. Mogelijk kan het de aanzet vormen voor verdere inventarisaties.

## Kaarten van verschillende herkomst

Om misverstanden te voorkomen wijs ik er met nadruk op dat de kaarten die zich mogelijk nog in het oude archief van de gemeenten bevinden, of die uit de oude archiefdossiers zijn gelicht en apart bewaard<sup>1)</sup>, niet bij het onderzoek zijn betrokken. Deze kaarten kunnen het beste afzonderlijk - in relatie tot het archief - worden geïnventariseerd<sup>2)</sup>. Hier zal slechts over kaarten uit de periode vóór 1900 gesproken worden die min of meer toevallig in de diverse gemeentehuizen verzeild zijn geraakt, waar ze als wanddecoratie dienst doen. Direct moet echter gezegd worden dat de grens tussen beide genoemde kaartgroepen soms niet gemakkelijk is te trekken. Het

komt namelijk voor - weliswaar sporadisch - dat kaarten die in opdracht van de (vroegere) lokale overheid werden gemaakt (die in feite dus behoren tot het oude archief) ook aan de wand hangen. Een bijzonder fraai voorbeeld hiervan is te vinden in het zeventiende eeuwse raadhuis te Halsteren (Noord-Brabant). Hier hangt in de raadszaal, sinds haar ontstaan in 1767, een grote kaart in een speciaal daarvoor ontworpen eikenhouten muurkast. Deze kaart werd voor lokale bestuursdoeleinden vervaardigd<sup>3)</sup>.

Ook uit Utrecht zijn voorbeelden bekend van kaarten die de lokale overheid liet maken met het doel deze aan de wand te hangen, zoals onder andere blijkt uit de annotatie van kaart nr. 16 (zie hierna). Voorts is de beroemde kaart van de stadsvrijheid van Utrecht in het Centraal Museum te noemen, die door Evert van Schayck in 1541 als olieverschilderij werd vervaardigd in opdracht van het stadsbestuur speciaal bestemd „omme die op desen stadt raythuuse tot een memorie te hangen . . .”<sup>4)</sup>.

De kaarten die thans in de Utrechtse gemeentehuizen hangen, hebben voor zover is na te gaan - kaart nr. 10 mogelijk uitgezonderd - geen binding met het oudarchief.

## Werkwijze bij de inventarisatie

Om te weten te komen of in de diverse gemeentehuizen de bedoelde kaarten aan te treffen zijn, werden enquête-formulieren (zie bijlage 1) in het najaar van 1982 verzonden aan de colleges van burgemeester en wethouders van de 48 gemeenten die de provincie Utrecht thans (nog) heeft<sup>5)</sup>. Reacties hierop kwamen vrij vlot binnen. Na een herhaalde oproep aan 16 gemeenten waren eind januari 1983 ca. 90% van de ingevulde formulieren in mijn bezit. Eén burgemeester antwoordde dat hij wegens tijdgebrek niet in staat was het formulier in te vullen. Voorts lieten enkele gemeenten, die ressorteerden onder het inmiddels opgeheven Streekarchivariaat Zuidwest-Utrecht, weten dat zij het formulier aan deze dienst hadden gezonden. De ontbrekende gegevens werden begin 1985 achterhaald dank zij de medewerking van anderen<sup>6)</sup>.

## Uitkomsten van de enquête

Met de gegevens van de geretourneerde enquête-formulieren (meestal ingevuld door een ambtenaar van de interne dienst of algemene zaken, soms iemand van een historische vereniging ter plaatse) kon het verdere onderzoek redelijk worden uitgevoerd. Dat wil zeggen dat op grond van deze gegevens duidelijk werd waar *bijzondere* kaarten ter plaatse bekeken moesten worden om er een beschrijving van te maken. De minder zeldzame kaarten die reeds elders

\* Met dank aan het Cultureel Serviceburo van de provincie Utrecht - voorheen: Stichtse Culturele Raad - (Mariaplaats 51 te Utrecht) dat behulpzaam was bij het uitvoeren van het onderzoek.

in de kartobibliografische literatuur beschreven staan vielen zodoende af. Het is echter gebleken dat niet alle formulieren op betrouwbare wijze werden ingevuld. Zo meldden de gemeenten Loenen en Eemnes dat er geen kaarten waren, terwijl dat door andere bronnen wordt tegengesproken en Driebergen gaf drie weinig belangrijke gedrukte oude kaarten op, maar vergat de gegevens te vermelden van de belangrijkste kaart die er hangt (zie nr. 14 hierna)<sup>7)</sup>.

Uit de enquête kwam naar voren dat in 29 gemeentehuizen oude kaarten hangen, veelal zijn dat één of twee verschillende kaarten. Grotere aantallen zijn uitzondering, maar Loosdrecht spant de kroon met 9 kaarten. De overige 19 gemeenten hebben opgegeven dat er geen kaarten zijn.

In totaal gaat het om 55 kaarten (zie bijlage 2). Voor het grootste deel zijn het gedrukte kaarten die ook in de (openbare) kaartenverzamelingen<sup>8)</sup> zijn aan te treffen. De handgetekende kaarten die ook hier en daar de vertrekken van de gemeentehuizen sieren, zijn klein in aantal. Maar vooral deze kaarten maakten de inventarisatie in sterke mate de moeite waard.

### De gedrukte kaarten

Een aantal van de gedrukte kaarten is afkomstig (gesloopt) uit oude atlanten en boeken die veelal te Amsterdam werden uitgegeven, onder andere in de 17de eeuw bij Bleau, Hondius, Janssonius, Visscher en De Wit en in de 18de eeuw bij Covens & Mortier, Schenk, Ottens en Tirion<sup>9)</sup>.

Op deze kaarten die niet zeldzaam zijn en veelal een afmeting van ca. 40 x 50 cm (hoogte x breedte) van het kaartkader) hebben is meestal de provincie Utrecht en omgeving (of een deel daarvan) afgebeeld.

Voorbeelden hiervan zijn in het gemeentehuis van Baarn, Breukelen, Cothen, Harmelen, Loosdrecht, Lopik, Montfoort, Nigtevecht, Rhenen, Vleuten, Woudenberg en Zeist aan te treffen.

Opvallend, maar heel begrijpelijk, is dat binnen deze groep de kleine gemeentekaartjes (afmeting ca. 15 x 20 cm) vervaardigd door J. Kuyper voor de zeventigjarige Gemeente-Atlas, uitgegeven bij Hugo Suringer te Leeuwaarden in 1871, rijkelijk vertegenwoordigd zijn. Ze komen voor in het gemeentehuis van Bunnik (van de vroegere gemeente Odijk), Cothen, Driebergen (zowel van Driebergen als de vroegere gemeente Rijsenburg), Leersum, Nigtevecht, Soest en Vinkeveen.

Ook zijn in sommige gemeentehuizen gedrukte kaarten als wandversiering aan te treffen die niet tot een atlas of boek hebben behoord, maar afzonderlijk werden uitgegeven. Wat de inhoud betreft zijn ze van grotere waarde dan de zojuist genoemde kaarten, zeer zeldzaam zijn echter ook deze niet<sup>10)</sup>. Te noemen zijn (in chronologische volgorde):

- 1 *Kaarte vande polders der Eemlandsche Leeghe Landen etc. A° 1666*  
vervaardigd door de landmeter Dirk Brekensz. van Groenouw, 1666

kopergravure, 83 x 99 cm, schaal ca. 1 : 12.000, het noorden links

Van de percelen is in een aparte legenda de oppervlakte vermeld.

*Bunschoten* (in een vergaderkamer van het gemeentehuis; geschenk uit 1968 van het Waterschap Beoosten De Eem).

- 2 *Generale Afbeelding Van 't Lust-Huis en Hof van sijn Koninklijke Majesteit van Groot Brittanie te Soest-Dijk*

getekend door B. Stuyvenbergh, gegraveerd door B. Stopendaal, [eind 17de eeuw]

kopergravure, 38 x 47 cm, zonder schaal, het noorden onder

Een legende met de nummers A t/m P geeft uitleg over de topografie van de tuin van het huis en de (verre) omgeving die is weergegeven op deze vogelvluchtgravure.

*Baarn* (in Brinkzicht, dependance van het gemeentehuis, kamer van de chef personeelszaken).

- 3 *Nieuwe Kaart van Mynden en de 2 Loosdrechten, midtsgaders van s'Gravenland, nevens het gerecht van Breukelen en Loendersloot . . .*

uitgegeven bij de Weduwe Nicolaas Visscher te Amsterdam [tussen 1706-1721]

kopergravure, 48 x 56 cm, schaal ca. 1 : 33.000, het noorden boven

De oorspronkelijke uitgave verscheen in of kort na 1677 bij Nicolaas Visscher (II), terwijl nog een uitgave verscheen bij Petrus Schenk jr., vermoedelijk kort na 1720.

*Loosdrecht* (kamer van de burgemeester in het gemeentehuis).

*Breukelen* (de uitgave van de kaart van Petrus Schenk jr. in de „oude raadzaal“ van het gemeentehuis).

- 4 *Nieuwe en nette aftekening van de doorgravinge die er staat te geschieden beginnende van de stad Utrecht tot aan Spakenborg in de Zuyderzee . . .*

uitgegeven bij de Weduwe Joachim Ottens te Amsterdam, [ca. 1720]

kopergravure, 17 x 68 cm, schaal ca. 1 : 43.000, het noorden rechts

De kaart hield verband met plannen om het zogenaamde Eemkanaal te graven, waarmee Utrecht een zeehavenfunctie zou krijgen.

Deze plannen bestonden reeds voor het midden van de 17de eeuw en werden herhaaldelijk ter tafel gebracht tot in het begin van de 19de eeuw.

*Bunschoten* (in de keuken van het gemeentehuis).

*Baarn* (op de kamer van de chef interne zaken van het gemeentehuis).

- 5 *Nieuwe kaart van Loenen*  
vervaardigd door C. C. van Bloemswaerd [1726?], uitgegeven bij Johannes Covens en



Cornelis Mortier te Amsterdam [tussen 1726-1737]

kopergravure, 71 x 92 cm, schaal ca. 1 : 6000, het noorden rechts

Op deze kaart zijn heel nauwkeurig de buitenplaatsen langs de Vecht weergegeven met de aangrenzende landerijen die voor het grootste deel toebehoorden aan de eigenaren van de buitenplaatsen. De cijfers in de percelen corresponderen met de „naemen der ingelanden”, die in de strook onderaan de kaart worden verklaard.

*Loenen* (in de hal van het gemeentehuis).

- 6 *Nieuwe kaart van Mynden en de Loosdrecht* opgemeten door de landmeter Jan Spruytenburgh, gegraveerd door Adolf van der Laan en uitgegeven bij Johannes Covens en Cornelis Mortier te Amsterdam, 1734

kopergravure, 61 x 89 cm, schaal ca. 1 : 10.000, het noorden boven

De kaart is vooral bekend vanwege de decoratie: in een rand onderaan zijn de verschillende werkzaamheden bij de turfwinning in het gebied van de Loosdrechtse plassen weergegeven. De kaart is zeer gedetailleerd en heeft sterke verwantschap met kaart nr. 5. Recent gemaakte reproducties van deze kaart zijn in omloop gebracht door de historische kring Loosdrecht.

*Loosdrecht* (kamer van de burgemeester van het gemeentehuis).

- 7 *Generaale land-kaarte van den Loopicker-Waard, gemeeten A° 1771*

gemeten en getekend door D. W. C. Hattinga, „Geswooren landmeeter voor den Edele Hoove van Vlaanderen binnen Middelburg en Zeeland resideerende”, in de maanden september en octo-

ber 1771 (door hem gesigeneerd 8 januari 1772); gegraveerd door Leonard Schenk Jansz. te Amsterdam

kopergravure, 86 x 163 cm, schaal ca. 1 : 16.000, het noorden nagenoeg boven *IJsselstein* (in het stadskantoor op de kamer van de burgemeester (bij dit exemplaar is de Baronie van IJsselstein groen gekleurd)

*Lopik* (in de hal van het gemeentehuis). Dit exemplaar is een recente afdruk van de oude koperplaten van de kaart, die bewaard worden bij het archief van het Hoogheemraadschap van de Lekdijk Bovendams in het Rijksarchief te Utrecht.

- 8 *Kaart van de Neder-Rhyn en Leckstroom . . .*

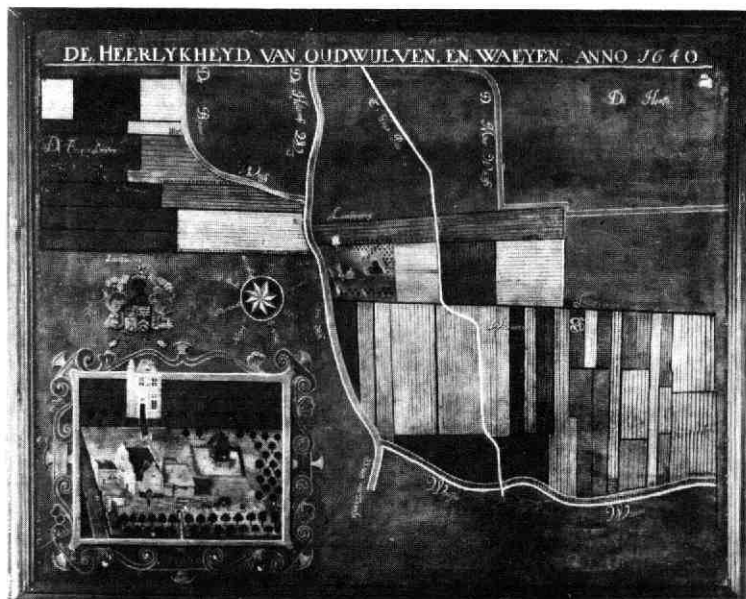
gemeten door de landmeters J. Engelman en F. W. Conrad in de jaren 1789 tot 1793, getekend door F. W. Conrad, gegraveerd door Leonard Schenk Jansz.

kopergravure, 30 x 98 cm, schaal ca. 1 : 30.000, het noorden boven

De kaart is vervaardigd op last van de gecommiteerde raden van de Staten van Holland en West-Friesland, onder directie van de inspecteur generaal van 's lands rivieren C. Brunings.

*Rhenen* (in de kamer van de burgemeester op het gemeentekantoor).

Tot slot vermeld ik hier nog dat in Driebergen van de grote gedrukte kaart van de provincie Utrecht, vervaardigd door de landmeter Bernard de Roij, een deelblad ingelijst aan de wand hangt in de bovenhal van het gemeentehuis „Sparrendaal”. De totale kaart meet 120 x 185 cm en is opgebouwd uit 15 deelbladen. Of dit deelblad afkomstig is van de eerste editie van 1696 (uitgegeven bij Nicolaas Visscher II) of van de latere 18de eeuwse edities is nog niet vastgesteld.



„De heerlykheyd van Oudwulven en Waeyen”, 1640 (kaart nr. 9, gemeentehuis Houten).

Voorts hangen in de kamer van de burgemeester in het gemeentehuis te Kamerik twee deelbladen van de grote gedrukte kaart van het Hoogheemraadschap van de Landen van Woerden van de uitgave uit 1746. In complete vorm bestaat deze kaart, die oorspronkelijk in 1671 vervaardigd werd door Justus en David Vingboons, uit 9 deelbladen met een totale afmeting van 122 x 152 cm.

De bovengenoemde kaarten zijn - gelet op de inhoud en het oorspronkelijke vervaardigingsdoel - in verschillende categorieën in te delen.

De meeste dragen het karakter van de algemene topografische overzichtskaart (nrs. 2, 3, 6 en 7 en de atlaskaarten), terwijl daarnaast de pre-kadastrale kaart (nrs. 1 en 5), de waterschapskaart (nrs. 1 en 7), de rivierkaart (nr. 8) en de civieltechnische plankaart (nr. 4) vertegenwoordigd zijn<sup>11</sup>). De handgetekende kaarten die nu zullen worden besproken zijn daarentegen alle uit een zelfde doelstelling voortgekomen.

### De handgetekende kaarten

De unieke handgetekende kaarten hebben met elkaar gemeen dat ze verband houden met de administratie van vroegere grondeigdommen<sup>12</sup>). Heel nadrukkelijk zijn op deze kaarten de percelen weergegeven met hun oppervlakte en eigenaarsnaam, waarbij soms ook het grondgebruik door middel van een kleur (groen voor wei- of hooiland, geel voor bouwland) is onderscheiden.

Deze kaarten (nrs. 9 t/m 16) zijn enigszins uitvoeriger beschreven, omdat ze - in tegenstelling tot de bovengenoemde gedrukte kaarten - in de bestaande kartobibliografische literatuur nog niet voorkomen. De ligging van het gebied dat op de kaart is weergegeven is op de huidige topografische kaarten terug te vinden door de opgegeven coördinaten van het kader van de kaart. Bij de vermelde afmeting is de lijst niet inbegrepen.

Bij één kaart (nr. 14) is het pre-kadastrale karakter niet zo direct aanwezig, maar toch is deze kaart verwant aan de groep. Immers ook bij deze kaart - zie de beschrijving - is het landbezit (gekoppeld aan het - pas gebouwde - buitenhuis) aanleiding geweest voor de vervaardiging. De verwantschap van kaart nr. 14 met nr. 9, 12, 13 en 15 is heel duidelijk, want bij al deze kaarten neemt het huis dat bij het landgoed behoorde een belangrijke plaats in, soms benadrukt door afzonderlijke afbeeldingen ervan buiten het kaartgedeelte (nrs. 9, 14 en 15).

De manuscriptkaarten die in enkele Utrechtse gemeentehuizen de wanden sieren, zijn achtereenvolgens:

#### 9 *De Heerlykheyd van Oudwulven en Waeyen, Anno 1640*

anoniem, 1640  
olieverfschilderij op eikenhouten paneel, in zwartgeverfde houten lijst, 113 x 151 cm, schaal ca. 1 : 2000 (sterke vertekening), het noorden links onder

coördinaten: 137,5/451,5 - 139,7/451,9 - 140,1/450 - 138/449,6

De kaart is vermoedelijk gemaakt naar aanleiding van de herbouw van het kasteel Oudwulven ca. 1640. In een inzet links onder (50 x 60 cm) is het kasteel en de bijbehorende boerderij afzonderlijk weergegeven. Restanten van de boerderij bestaan thans nog, het kasteel is in 1948 afgebroken.

De kaart is omstreeks de jaren vijftig door de heer Bossevain (uit de nalatenschap van de familie Testas van Oudwulven) in bruikleen gegeven aan de gemeente Houten. In die tijd werd het schilderij gerestaureerd. Zwart/wit foto's van vóór en na de restauratie (op het gemeentehuis aanwezig) laten zien dat de kaart overgeschilderd is geweest, waarbij veranderingen werden aangebracht, onder meer wat betreft het familiewapen boven de inzet, de percelering en enkele toponiemen. Enkele losse letters in het kaartbeeld doen vermoeden dat er een (afzonderlijke) legenda bij de kaart heeft behoord (mogelijk verband houdend met aanduidingen over de oppervlakten of grondgebruikers van de diverse percelen).

*Houten* (in de kamer van het hoofd van de afdeling Welzijn van het gemeentekantoor, tijdelijk adres: Standertmolen 8).

#### 10 *Kaarte vande Lande gelegen onder Oostveen, bestaande in de gehuchten van Herverscop, Maertensdijk, Agterwetering, Nieuwe en Bischopswetering, Blauwkapel, Twaalf en Zes-Hoeven & c.*

door J. Vermeer (geadmiteerd landmeter bij het Hof van Utrecht) - met datum 26 maart 1798 - gekopieerd van de kaart die was opgemeten en getekend door de landmeters J. van Diepenem en B. Lobé in 1643 en 1644

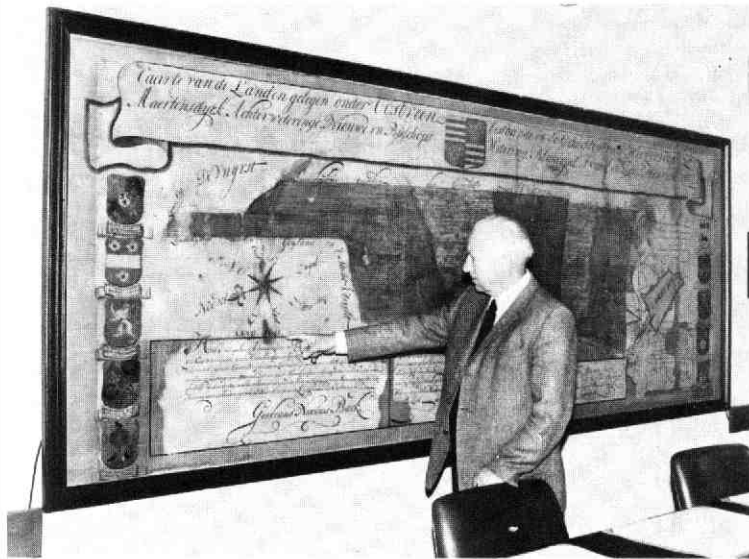
tekening in kleuren met vernislaag, papier op linnen geplakt en aan een houten raamwerk opgehangen, 111 x 306 cm, schaal ca. 1 : 5000 (300 Stigtsche roeden = 21,5 cm), het noorden links onder

coördinaten: 466/139,5 - 464,5/142 - 445/135,5 - 454/140

De kaart is oorspronkelijk vervaardigd in verband met de grondboekhouding in opdracht van schout, gerechten en ingelanden van Oostveen. In de verschillende percelen is een nummer, de oppervlakte en de eigenaarsnaam geschreven. Heel nauwgezet is ook de bebouwing (met de grondvorm; uitgezonderd de in opstand getekende kerk van Maertensdijk en Blauwkapel) weergegeven. In het Algemeen Rijksarchief te Den Haag bevindt zich in het Genie-archief (situatiekaart O-16) een kopie van deze kaart vervaardigd door I. Knabiaan (zonder datum).

*Maertensdijk* (in de raadszaal van het gemeentehuis).

#### 11 *Kaart met dezelfde titel als nr. 10, behoudens kleine spellingsvarianten*



„Caarte van de Landen gelegen onder Oostveen . . .”  
1643/1644 (gekopieerd in de 18de eeuw). Op de voorgrond: gemeentesecretaris G. Kuipers (kaart nr. 11, gemeentehuis Maartensdijk). Foto door fotopersbureau Stevens te Hilversum.

door Gerbrand Nicolaas Back (advocaat en geadmitteerd landmeter bij het Hof van Utrecht) gekopieerd omstreeks midden 18de eeuw (1741?) van de kaart van J. van Diepenem en B. Lobé uit 1643/1644; met toevoeging van een aantal familiewapens van bestuursfunctionarissen uit de streek en „perceelen lands gemerkt A, B, C bezuiden 't gerecht Oostveen” overgenomen van een kaart uit 1694 die Back in zijn bezit had. In 1776 heeft hij de kaart „dewelke door vogtigheyt etc. genoegsaam geheel bedorven en onleesbaar geworden was med groote moeyte aldus vernieuwd en opnieuw beschreven” tekening in kleuren, achter glas in zwart geverfde houten lijst, 140 x 370 cm, schaal ca. 1 : 5000 (200 roeden = 14,7 cm), het noorden links onder coördinaten (zie nr. 10)

Bij de familiewapens die links en rechts op de kaart door Back zijn toegevoegd staan de volgende namen geschreven: Johan Daniël D’Ablaing, Johan Lambertus van Romond, Adriaan van Soreen (links), Jan Jacob van Westrenen, Paul Engelbert Martens, Jacob van Dam, Jan Pieter van Nes en Peter Cornelis Lam (rechts); middenonder het wapen van Willem van Soesbeek (schout en gadermeester van Oostveen) met het jaartal 1770 en middenboven een wapen zonder naam (van Oostveen?).

In 1923 is de kaart - zo kan men rechtsonder lezen - op last van het bestuur van het waterschap Maartensdijk hersteld en bijgewerkt. Waarschijnlijk is toen het onjuiste jaartal 1641 (in plaats van 1741 dat daar misschien heeft gestaan) op de kaart terecht gekomen. G. N. Back werd geadmitteerd als landmeter op 10 juli 1739!

In het Rijksarchief te Utrecht (Top Atl. 169-6) wordt een kopie van de kaart bewaard, die door C. A. de Kruyf in 1865 werd vervaardigd.

De vele restauraties hebben de informatieve waarde van de kaart aangetast. Voor de gegevens over de oude topografie en eigendomsverhoudingen is de kopiekaart van J. Vermeer (kaart nr. 10) beter te raadplegen, deze is trouwens in kartografisch opzicht ook fraaier.

Het is niet bekend wanneer de gemeente de kaart van het waterschap ten geschenke heeft gekregen.

literatuur: „Oude kaart van Maatensdijk moet gerestaureerd worden”, *Dagblad de Gooi- en Eemlander*, 13 mei 1976 op p. 29, met daarbij een foto van de gemeentesecretaris G. Kuipers bij de kaart.

*Maartensdijk* (in de kamer van B & W).

12. . . *perceelen lants alle gelegen onder den Ge-reghten van Vleuten . . .*

gemeten en getekend door W(illem) de Roij, „Ingenieur en gesworen lantmeter s- Hoofs van Utreght”, Utrecht 21 augustus 1710

tekening in kleuren, achter glas in moderne bruine houten lijst, 60 x 128 cm, schaal ca. 1 : 1000 (60 Stichtse roeden = 20 cm), het noorden links onder

coördinaten: 458,5/127 - 458,5/127,5 - 457,5/127,5 - 457,5/127

De kaart is vervaardigd in opdracht van de heer Maeljepart, Heer van Jutphaas. Rechtsboven is door middel van letters de grootte van de diverse percelen vermeld. De hofstede die nadrukkelijk mede in kaart gebracht is, ligt in de bocht van de watertjes Heycop en Bijleveld. Bouwland, weiland en boomgaarden zijn onderscheiden. De kaarts is door mevr. R. Casant-Hooyer op 9 januari 1981 aan de gemeente geschonken toen het nieuwe gemeentehuis in gebruik werd genomen. *Vleuten* (in een bovengang van het gemeentehuis).

13 *Caarte van 't Goed Houderinge, gelegen inden Geregte Vande Bilt.*

gemeten en gekarteerd door Justus van Broeckhuysen (landmeter geadmitteerd bij het Hof van Utrecht), 20 juli 1722

tekening in kleuren, achter glas in moderne houten lijst, 87 x 141 cm, schaal ca. 1 : 2300 (11,2 cm = 60 Roeden), het noorden linksonder  
coördinaten: 458,5/141,2 - 458/142,2 - 456,3/141,5 - 456,5/140,5

De kaart is vervaardigd in opdracht van Jhr. Johan Frederik Mamuchet, „heer van Mariege, Gruinerie en Houderinge“. Ze stamt uit de tijd dat het buitenhuis Houderinge nog niet bestond. Dit werd in 1779 gesticht. In een opzichtige rode kleur is op lelijke wijze, niet overeenkomstig de werkelijkheid, het huis (in onze eeuw?) op de kaart ingetekend.

In een legenda rechtsonder is door middel van cijfers de oppervlakte van de diverse percelen vermeld. Het is een fraaie pre-kadastrale kaart. Uitbreiding van het grondbezit (dat wil zeggen aankoop van percelen en boerderijen grenzend aan het landgoed Houderinge) uit de jaren 1734, 1812, 1819 en 1827 zijn in het kaartbeeld aangegeven.

Enige bebouwing van De Bilt (ondermeer de kerk en „de Steene kamer“) is in opstand ingetekend. De rentmeester van de Stichting Het Utrechts Landschap, die het landgoed in de jaren vijftig in haar bezit kreeg, heeft de kaart in bruikleen gegeven aan de gemeente (mededeling van mr. P. H. Damsté, de vroegere gemeentesecretaris van De Bilt).

Een zwart/wit foto is aanwezig op het Rijksarchief in Utrecht (Top. Atl. nr 1499 bis).

*De Bilt* (in de kamer van de gemeentesecretaris op het gemeentehuis).

14 *Sper en Dal*

door A. Verrijck en zoon, 1758

tekening in kleuren, achter glas in eikenhouten lijst, 153 x 175 cm, schaal ca. 1 : 1500, het noorden linksboven

coördinaten: 452,5/148 - 452,2/148,5 - 451,6/147,2 - 451,2/147,8

Waarschijnlijk vervaardigd in opdracht van Jacob van Berck (oud-burgemeester van Utrecht) die in 1754 de buitenplaats Sparrendaal (toen Sper en Dal genoemd) liet aanleggen. De grond was reeds lang in het bezit van zijn familie.

De randversiering van de kaart bestaat uit achttien detailtekeningen van het huis en de tuin, en een gezicht op het dorp Driebergen; alle met de afmeting 22 x 28 cm, deze komen links, rechts en onder voor. Bovenaan zijn twee familiewapens afgebeeld.

De kaart is door mevr. Van Rijckevorsel-Courbois (Nijmegen) geschonken aan de gemeente.

literatuur: W. Harzing, *De buitenplaats Sparrendaal te Driebergen*; in *Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond*, zesde serie

jg. 17, afl. 2, 1964, p. 107-122 (met vier detailafbeeldingen van de kaart).

*Driebergen* (in de commissiekamer op het gemeentehuis „Sparrendaal“).

15 *Kaart van de Hofsteeden Groeneveld en Ravestyn en desselfs annexe landeryen gelegen onder de Hoge Heerlykheyd Baarn; Toebehoorende den Wel Edele Geboore Heer Jan Lucas vander Dussen.*

gemeten en getekend door H. Stoopendaal, 1763

tekening in kleuren, achter glas in bruin geverfde houten lijst, 122 x 222 cm, schaal ca. 1 : 1800 (100 Rijnlandse roeden = 21 cm), het noorden onder

coördinaten: 470,2/143,3 - 470,2/147 - 469,1/147 - 469,1/143,1

Onderaan de kaart komt een legenda voor, getiteld: „Deese Hofsteeden en landerijen zijn groot als volgt“, met links en rechts daarvan profieltekeningen van het huis Groeneveld (gebouwd omstreeks 1703) en de twee bijgebouwen met de gezichtslaan.

De kaart is gemaakt door Hermanus Stoopendaal, die in de historisch-kartografische literatuur tot dusver niet voorkomt. Of hij officieel landmeter was, is ook niet bekend. Gezien deze nauwkeurige kaart was hij op dat terrein zeker bekwaam. Of er een familielatie bestaat met Bastiaan en Daniël Stoopendaal die in de tweede helft van de 17de eeuw en het begin van de 18de eeuw werkzaam waren als kaartgraveurs is evenmin bekend. Door Wagenaar Hummelinck (1983) wordt hij een goede kennis genoemd van Jan Lucas van der Dussen (eigenaar van het landgoed van 1755-1774), die de opdracht tot de kaartvervaardiging gaf.

In verband met een gewijzigde topografische situatie (de bouw van een boerderij direct ten zuiden van Groeneveld) is de kaart door Stoopendaal kort na 1763 herzien. Bij de restauratie van de kaart in 1963 is deze wijziging - getekend op een apart stuk papier (ca. 15 x 83 cm) en over de oude situatie geplakt - van de kaart losgeweekt. Dit kaartgedeelte hangt thans (eveneens ingelijst) onder de grote kaart. Door de jarenlange bedekking van dit gedeelte is de oudere situatie, uit 1763, frisser van kleur.

De kaart is via de vroegere Oudheidkamer (opgeheven in 1968) terecht gekomen in het gemeentehuis. Ter gelegenheid van de gereedgekomen restauratie van Groeneveld in 1982 - nu is hier het Nationaal Centrum voor Bos, Natuur en Landschap van Staatsbosbeheer gevestigd - heeft de gemeente Baarn een kleurenfoto van de kaart op ware grootte laten vervaardigen, die thans op Groeneveld hangt (bij de receptie op de eerste verdieping).

literatuur: M. G. Wagenaar Hummelinck, *Groeneveld*. Deel 50 uit de serie „Nederlandse kastelen“. (Uitgave van de Nederlandse Kastelenstichting)

ting, Stichting Groeneveld en de Koninklijke Nederlandse Toeristenbond ANWB, 1983); H. W. M. van der Wijck, *De Nederlandse Buitenplaats*. (Alphen a/d Rijn 1982) (afbeelding van de gehele kaart op p. 278-279, zonder de herziening; detailfoto's op p. 277)

*Baarn* (in de raadszaal van het gemeentehuis).

16 *De Baronnie van Ysselsteyn, met alle desselfs watergangen, molens etc.*

„geformeert in den jaare 1738 door P. J. Adan en gecopieert door mij geadmitteert landmeter den 3 febr. 1773, D. W. C. Hattinga“

tekening in kleuren, achter glas in moderne, licht geverfde houten lijst, 61 x 131 cm, schaal ca. 1 : 16.000 (300 Rijnlandse roeden = 7 cm), het noorden nagenoeg boven  
coördinaten: 453/116 - 453/136 - 444/136 - 444/136

Een profieltekening van IJsselstein komt in een apart kader middenonder op de kaart voor. In de diverse percelen staan nummers. De gerechten en schoutambten zijn door verschillende kleuren onderscheiden.

De oorspronkelijke kartering is gedaan door Petrus Josephus Adan (1711- na 1770), die in 1735 als landmeter geadmitteerd werd door de Raad van Brabant en toen woonachtig was in Bergen op Zoom. Naast deze kartering van de gehele baronie van IJsselstein in 1738 heeft hij een aantal deelkarteringen op grotere schaal uitgevoerd in dit gebied in de jaren 1737 en 1741, alle in verband met de grondboekhouding (zie Rijksarchief Utrecht, Top. Atl. nrs. 155-4, 184, 204 en archief Nassause Domeinen inv.nr. 1489).

In het archief van de gemeente IJsselstein (inv.nr. 92) wordt de aanbesteding tot het maken van de kaart bewaard. Deze bestaat uit vijf folio's en is ondertekend door Adan en de drossaard van de baronie, met datum 13 sept. 1736. Hierin is onder meer te lezen dat Adan voor de metingen vier stuivers per oppervlakte van één morgen kreeg en dat hij een „generale kaart“ met vijf de-

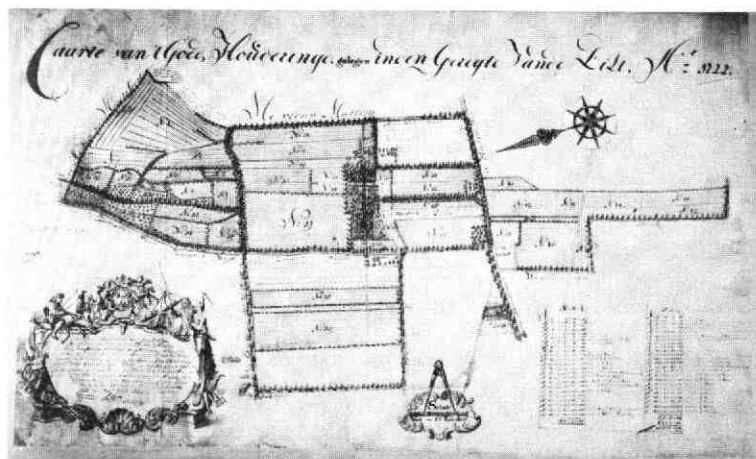
tailkaarten „in ramen gespannen“ moest afleveren. Daaruit is af te leiden dat het oorspronkelijk de bedoeling was dat deze kaarten aan de wand werden gehangen.

De oorspronkelijke overzichtskaart (generale kaart) van Adan is verloren gegaan. Twee kopieën, waarvan de hier beschreven kaart er één is, vervaardigd door de bekende Zeeuwse landmeter D. W. C. Hattinga zijn bewaard gebleven. Het andere exemplaar, met datum 22 nov. 1770 zonder het profiel van IJsselstein, wordt bewaard in het Rijksarchief in Utrecht (Top. Atl. nr. 203). De kopiekaart in het gemeentehuis te Benschop is in de jaren vijftig door de vroegere inwoner de heer B. van Os aan de gemeente geschonken. Het is onbekend hoe hij aan deze kaart was gekomen. Het is zeer aannemelijk dat D. W. C. Hattinga Adans kaart van de Baronie van IJsselstein gebruikt heeft bij de vervaardiging van zijn kaart van de Lopikerwaard in 1771, die voor een groot deel hetzelfde gebied betreft en dezelfde schaal heeft (zie kaart nr. 7 in deze publicatie).

literatuur: Y. M. Donkersloot-de Vrij, *Topografische kaarten van Nederland vóór 1750. Handgetekende en gedrukte kaarten - aanwezig in de Nederlandse rijksarchieven - toegelicht en beschreven* (Groningen 1981) 94, 95 en 169, nr. 339, 340 en kaartboek 35; W. Kuipers, „Vroegere inwoners van Benschop door streekarchivariaat op een rijtje gezet“, *Utrechts Nieuwsblad* 3 april 1980. (Dit betreft het onderzoek van A. Blans en J. Mezölaki, die de kaart gebruikten bij het ontrafelen van vroegere grondeigendomsverhoudingen; de perceelnummers op de kaart corresponderen met de bewaard gebleven transportacten). *Benschop* (naast de trap op de eerste verdieping van het gemeentehuis).

**Slotopmerkingen**

Uit de inventarisatie is naar voren gekomen dat het merendeel van de oude kaarten die in de Utrechtse gemeentehuizen hangen reeds in andere studies beschreven staan en weinig zeldzaam zijn. Deze (ge-



„Caarte van 't Goed Houdringe...“. 1722 (kaart nr. 14, gemeentehuis De Bilt).  
Foto: Rijksarchief Utrecht, Top. Atl. 1499 bis.



drukte) kaarten hebben betrekking op de vroegere lokatie situatie (de gemeentekaartjes van Kuyper) of een groter gebied (zelden groter dan de provincie Utrecht) waarin enkele topografische details van het gemeentelijke gebied - soms alleen maar de plaatsnaam - voorkomen.

De acht handgetekende kaarten, waartoe overigens drie kopiekaarten behoren, zijn uniek. Ze vallen op door hun grote tot zeer grote afmetingen. Dit is wellicht mede een van de redenen geweest dat deze kaarten door de vroegere eigenaren die er geen ruimte voor hadden en de publieke waarde ervan beseffen, van de hand werden gedaan. Wanneer er geen oudheidkamers of streekmusea zijn, is het niet zo vreemd dat dergelijke kaarten, die - zoals uit de beschrijvingen is gebleken - een oude situatie van een deel van de gemeente weergeven, uiteindelijk in gemeentehuizen kunnen belanden.

De meeste kaarten verkeren thans (nog) in een tamelijk goede staat; veelal zijn ze in recente tijd op deugdelijke wijze ingelijst achter glas. Maar doordat ze opgehangen zijn in raadszalen en andere vertrekken van de gemeentehuizen zijn ze kwetsbaar en is van een juiste conservering eigenlijk geen sprake. Van de unieke handgetekende kaarten zouden op zijn minst goede foto's beschikbaar moeten zijn op het gemeentehuis zelf en in een daarvoor in aanmerking komende kaartenverzameling of topografische atlas<sup>13</sup>). De belangrijke informatieve waarde die deze kaarten hebben voor het lokaal-historische onderzoek en de historische kartografie is daarmee veilig te stellen. Tijdens het inventariserende onderzoek bleek dat foto's - uitgezonderd die van kaart nr. 9, 15 en 16 - niet bestonden.

Door hun bijzondere verblijfplaats en de groeiende interesse voor de lokale geschiedenis hebben sommige van deze kaarten in de afgelopen jaren relatief veel belangstelling gekregen. In krantenartikelen werd aandacht geschonken aan de kaarten te Benschop en Maartensdijk (zie de beschrijving van kaart nr. 11 en 16) en op de televisie waren, in het programma „Van gewest tot gewest“ op 13 januari 1982, beelden te zien van de kaarten te Maartensdijk en De Bilt (nr. 11 en 13). De historisch-kartografische kennis die nodig is om de kaarten op hun juiste waarde te kunnen beoordelen is ter plaatse echter niet of nauwelijks aanwezig. Deze publicatie voorziet, naar ik hoop, enigszins in die leemte.

Het zal duidelijk zijn dat over de afzonderlijke kaarten en kaartmakers meer is te vertellen dan hier is geschreven. De aangehaalde literatuur kan daarop meer zicht geven.

Odijk  
St. Nicolaaslaan 44

Marijke Donkersloot-de Vrij

#### Noten:

1. Veelal wordt het kaartmateriaal afkomstig uit de oude archieven van grotere gemeenten (met name de oude steden) waar een afzonderlijke archiefdienst is, apart bewaard in zogenaamde topografisch-historische atlasen (vroeger ook wel prentenkabinetten genoemd). Zie:

- E. H. A. Verhees, *Gids voor de topografisch-historische atlasen in Nederland*. Uitgegeven door de Vereniging „De topografisch-historische atlas“ en de uitgeverij Canaletto (Alphen a/d Rijn 1982).
- Er is al het nodige over deze problematiek geschreven. Zie onder meer: Y. M. Donkersloot-de Vrij, *Topografische kaarten van Nederland vóór 1750. Handgetekende en gedrukte kaarten - aanwezig in de Nederlandse rijksarchieven - toegelicht en beschreven* (Groningen 1981) 53-57 en M. Kok, „Oude kaarten in archieven“, *Spiegel Historiae* jrg. 20 (themanummer historische kartografie) 2 (1985) 61-70.
  - Het is een pre-kadastrale kaart van de Heerlijkheid Halsteren (afmeting: 183 x 215 cm). Een publicatie over deze kaart is in voorbereiding bij W. A. van Ham (Gemeente-archief Bergen op Zoom).
  - Voor meer gegevens over deze kaart: Y. M. Donkersloot-de Vrij (1981, zie noot 2) kaart nr. 327.
  - Drs. A. L. Jordens, museumconsulente van de Stichtse Culturele Raad, was mij hierbij zeer behulpzaam.
  - Dr. H. P. Deys (amateur-historicus te Rheden) en C. G. M. Noordam (waarnemend hoofd van het - kortgeleden opgeheven - Streekarchivariaat te Benschop) verschaften mij de gegevens.
  - Met betrekking tot Loenen is onder meer te verwijzen naar L. Albers, *Langs de Utrechtse Vecht* (Zwolle 1984) 95, waar gesproken wordt over de 18de eeuwse kaart die in de hal van het gemeentehuis hangt (zie kaart nr. 5 in dit artikel).

In het gemeentehuis in Eemnes hing vroeger een „grote oude kaart van de gemeente met de oude namen van de talrijke langgerekte percelen“ zo is mij in een brief (oct. 1971) van dr. P. W. de Lange (amateur-historicus te Hilversum) meegedeeld. Welke kaart hiermee precies bedoeld wordt, is niet meer te achterhalen. Sinds de verhuizing in 1976 naar het nieuwe gemeentekantoor - in het oude raadhuis kwam een horeca-bedrijf - is de kaart spoorloos. Bij de gemeente was over deze kaart geen informatie meer te verkrijgen.

Op de belangrijke kaart in de commissiekamer van het gemeentehuis te Driebergen was ik reeds eerder geïntendeerd door W. J. Kozijn (wethouder van de gemeente).

- Over kaartenverzamelingen zijn te raadplegen: C. Koeman, *Collections of maps and atlases in the Netherlands. Their history and present state* (Leiden 1961) en A. van Slobbe, *Gids van kaartenverzamelingen in Nederland*. Uitgave van de werkgroep kaartbeheer van de Nederlandse vereniging voor kartografie en de uitgeverij Canaletto (Alphen a/d Rijn 1980).
- Deze atlaskaarten staan beschreven in C. Koeman, *Atlantes Neerlandici. Bibliography of terrestrial, maritime and celestial atlases and pilot books published in the Netherlands up to 1880*, 5 delen (Amsterdam 1967-1971). Een supplement hierop, inclusief de beschrijving van atlasen uit de periode 1880-1940, samengesteld door C. Koeman en H. J. A. Homan verscheen najaar 1985 bij Canaletto te Alphen a/d Rijn.
- Deze kaarten zijn onder meer beschreven in: C. Koeman, *Handleiding voor de studie van de topografische kaarten van Nederland, 1750-1850* (Groningen 1963, ongewijzigde herdruk Culemborg 1979); Y. M. Donkersloot-de Vrij (1981, zie noot 2) en *De Vechtstreek. Oude kaarten en de geschiedenis van het landschap* (Weesp 1985); M. M. T. L. Hamelers, *Bibliografie van Nederlandse ge-*

drukte polderkaarten. Doctoraal scriptie historische kartografie - Geografisch Instituut van de Rijksuniversiteit Utrecht (beperkt verspreid 1984, een aanvullende publicatie is in voorbereiding).

Ook in de catalogus van de tentoonstelling *Kaartenmakers van 't Sticht. Een overzicht van de historische kartografie van de provincie Utrecht*, (provinciehuis te Utrecht, 5 okt.-8 nov. 1974) samengesteld door C. Koe-man en Y. M. Donkersloot-de Vrij. (Alphen a/d Rijn 1974) zijn enkele van de kaarten beschreven.

11. Uitvoerder over de verschillende soorten oude kaarten: Y. M. Donkersloot-de Vrij, „Topografische kaarten van Nederland uit de 16de tot en met de 19de eeuw. Typologie en inventarisatie“, *Archief- en bibliotheekwezen in*

*België* LIII, nr 1-4 (1982), 52-85.

12. Op het gemeentehuis in Maarssen en Kockengen zijn handgetekende kaarten aanwezig, die hier buiten beschouwing worden gelaten. Het zijn kopieën van oude kaarten, waarvan de originelen bewaard worden op het Rijksarchief te Utrecht, respectievelijk familie-archief Van der Muelen inv.nr. 66 en Top. Atl. nr. 164 die beschreven staan in Y. M. Donkersloot-de Vrij (1981, zie noot 2), kaart nr. 319 en 321.
13. Inmiddels worden door het Cultureel Serviceburo van de provincie Utrecht stappen ondernomen om tot het fotograferen van de kaarten te komen. De foto's zullen te zijner tijd in de topografische atlas van het Rijksarchief te Utrecht worden gedeponeerd.

#### Bijlage 1

#### ENQUÊTE-FORMULIER

1. Zijn er in uw gemeentehuis oude kaarten (d.w.z. van vóór 1900) aanwezig, die ingelijst en opgehangen zijn? ja/nee

Onderstaande vragen vervallen wanneer vraag 1 met nee is beantwoord.

2. Betreft het meer dan één kaart? ja/nee

Zo ja, hoeveel? .....

3. Waar bevinden zich deze kaarten?  
.....  
.....  
.....  
.....  
.....

4. Eventuele andere opmerkingen (zoals: jaartal, afmeting, maker en herkomst van de kaart, aanwezige foto's, publicaties over de kaart e.d.)  
.....  
.....  
.....  
.....  
.....

5. Als er kaarten zijn, tot wie kan ik mij wenden voor verder onderzoek ter plaatse

naam: .....

adres: ..... tel.nr.: .....

gemeentehuis te: .....

In verband met de voortgang van het onderzoek zou ik het op prijs stellen wanneer u het enquête-formulier voor 30 november 1982 aan mij zou willen retourneren.

p/a de Stichtse Culturele Raad, Mariaplaats 51, 3511 LM Utrecht.

**OUDE KAARTEN IN DE UTRECHTSE GEMEENTEHUIZEN**

(achter het aantal is verwezen naar het kaartnummer in dit artikel voor de aparte beschrijving).

gemeente	aantal kaarten	gemeente	aantal kaarten
Abcoude	-	Maarn	-
Amerongen	-	Maarsse	1
Amersfoort	-	Maartensdijk	2 (nr. 10, 11)
Baarn	4 (nr. 2, 4, 15)	Montfoort	2
Benschop	1 (nr. 16)	Mijdrecht	-
De Bilt	1 (nr. 13)	Nieuwegein	-
Breukelen	2 (nr. 3)	Nigtevecht	3
Bunnik	1	Oudewater	1
Bunschoten	2 (nr. 1, 4)	Polsbroek	-
Cothen	2	Renswoude	-
Doorn	-	Rhemen	3 (nr. 8)
Driebergen	4 (nr. 14)	Snelrewaard	-
Eemnes	-	Soest	1
Harmelen	1	Utrecht	-
Houten*	1 (nr. 9)	Veenendaal	-
Kamerik	2	Vinkeveen	1
Kockengen	1	Vleuten	2 (nr. 12)
Langbroek	-	Williskop	-
Leersum	1	Wilnis	-
Leusden	-	Woudenberg	1
Linschoten	-	Wijk bij Duurstede*	1
Loenen	1 (nr. 5)	IJsselstein	1 (nr. 7)
Loosdrecht	9 (nr. 3, 6)	Zegveld	-
Lopik	2 (nr. 7)	Zeist	2

\* De kaarten die deel uitmaken van de (zeer kleine) topografische atlas (verzamelmap) die op het gemeentehuis aanwezig is - bestaande uit o.a. niet zeldzame gedrukte kaarten en kopieën van oude kaarten - zijn niet meegerekend.

---

# NICOLAAS VAN DER MONDE-LEZING

---

Dinsdag 18 maart 1986  
19.30 - 22.00 uur

Senaatszaal Academiegebouw  
Domplein 29 Utrecht

toegang gratis

prof. dr. ir. R. Meischke:

„De contouren van huis en hof in een middeleeuwse stad“

Aan de hand van de spaarzame resten van middeleeuwse huizen en met behulp van de gegevens uit de stedelijke keuren met betrekking tot het bouwen wil de spreker een beeld oproepen van de woonhuisbebouwing in de middeleeuwse stad Utrecht. Waar de architectuurgeschiedenis en de schriftelijke gegevens zich verliezen in het duister van de Middeleeuwen kan het archeologisch onderzoek nog verdere uitbreiding van onze kennis geven.

Over het algemeen bestaat er nog een gat tussen de gegevens, afkomstig uit het middeleeuws bodemarchief en de kennis van de architectuurhistorici. De spreker wil trachten van zijn kant dit gat enigszins te dichten.

De Nicolaas van der Monde-lezing wordt georganiseerd door de Stichting Archeologie en Bouwhistorie van de stad Utrecht (STABU). Adres: postbus 19246, 3501 DE Utrecht.